

פתיחה למסכת שבת

אֶם תִּשָּׁב מִשַּׁבַּת רִגְלֶךָ עֲשׂוֹת חֲפָצֶיךָ בַּיּוֹם קִדְּשִׁי וְקִרְאַת לַשַּׁבָּת עָנַן לְקֹדֶשׁ ה' מְכַבֵּד וְכַבְּדוֹ מַעֲשׂוֹת דְּרִכֶיךָ מִמְּצוֹא חֲפָצֶיךָ וְדַבַּר דְּבָר־יִשְׁעִיה נח, יג)
כֹּה אָמַר ה' הִשְׁמְרוּ בְּנַפְשׁוֹתֵיכֶם וְאַל תִּשְׂאוּ מִשָּׂא בַּיּוֹם הַשַּׁבָּת וְהִבַּאתֶם בְּשַׁעְרֵי יְרוּשָׁלַיִם— (ירמיה יג, כא)
יְצַמֵּי הָאָרֶץ הַמְבִיאִים אֶת הַמִּקְחֹת וְכֹל שֶׁבֶר בַּיּוֹם הַשַּׁבָּת לְמִכּוֹר לֹא יִקַּח מֵהֶם בַּשַּׁבָּת וּבַיּוֹם קִדְּשׁ— (נחמיה י, לב)

עשיה זו פירות ורווחים לעושיה ומשמשת לפרנסתם (שהיא "עבודה" או "מלאכת עבודה"). משום כך אף מעשה שיש בו טורח מועט בלבד, ואפילו אינו משמש אלא לעונג, כגון: הבערת אש או כתיבה, אסור מן התורה. שהרי יש כאן מלאכה, לאמור יצירת דבר גשמי מתוך כוונה תחילה.

רובן של הלכות שבת, על שלשים ותשעה אבות (יסודות) המלאכה, ותולדותיהן (מלאכות הדומות להן), אינן אלא ביאורם ופירוטם של עיקרים אלה — בהגדרת מלאכות היצירה השונות ובקביעת תחומיהן וגבוליהן. תקנות וסייגים הו"ל בהלכות אלה לא באו כגון אלא לחזק ולבסס הלכה למעשה את שמירת השבת כראוי לה בהימנעות ממלאכה אסורה ומן העשוי להביא למלאכה כזו.

בין שלשים ותשע המלאכות האסורות בשבת רק אחת יוצאת מן הכלל, והיא המלאכה שבירורה תופס מקום חשוב ביותר במסכת שבת — מלאכת ההוצאה. מדין התורה נאסר להעביר כל חפץ בשבת מן הרשות (תחום) בה הוא נמצא לרשות אחרת. במלאכה זו אין צד של יגיעה או של עבודה (שכן חייבים בה אף על חפצים קטני כמות), ומאידך אף אינה יכולה להיכלל בתוך מלאכות היצירה. לאמיתו של דבר "מלאכה" זו היא מהות מיוחדת לעצמה, גזירה מיוחדת של התורה המדגישה את מהות השבתון שבשבת. שבתון משמעו הפסקה — הפסקת מלאכת היצירה של ששת ימי המעשה, ושבתון משמעו גם שקט, מנוחה — הפסקת התנועה והזיז שבימות החול, הפסקת הקשר בין תחומי של היחיד לתחום הרבים, והקפאתה של רשות הרבים עצמה למצב של דמימה ושבתון. כדי שיהא השבתון שלם נקבעו לשבת התחומים המיוחדים, הרשויות המוגדרות רק לענין השבת (שאינן מזדהות עם כל חלוקת רשויות אחרת, כדיני מסונות או כדיני טומאה), ונאסר להעביר דברים מרשות לרשות ואף למלטל חפצים בתוך תחום רשות הרבים.

תולדותיה ופרטיה המורכבים של מלאכת ההוצאה, על תקנות החכמים וגזירותיהם שנקבעו לסייע לשמירתה, הם חלק ניכר מן ההלכות שבמסכת שבת.

וַיִּבְרַךְ אֱלֹהִים אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדְּשׁ אֹתוֹ כִּי בּו שַׁבַּת מִכָּל מְלָאכְתּוֹ אֲשֶׁר בְּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת— (בראשית ב, ג)
יָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקֹדֶשׁ. שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעָשִׂיתָ כָּל מְלָאכְתֶּךָ. וְיוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבַּת לַה' אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה כָּל מְלָאכָה אִתָּה וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ עַבְדֶּךָ וְאִמְתֶּךָ וּבַהֲמִתֶּךָ וְגַרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ— (שמות כ, ח—י)
יִשְׁמְרוּמָם אֶת הַשַּׁבָּת כִּי קִדְּשׁ הוּא לָכֶם מִחֻלְלֶיהָ מוֹת יוּמָת כִּי כָּל הַעֲשֶׂה בָּהּ מְלָאכָה וּבְכִרְתָּהּ הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מִקְרָב עֲמִיהָ— (שמות לא, יד)

מסכת שבת היא המסכת הראשונה — והגדולה — בסדר מועד, העוסקת בהלכות היום המקודש ביותר — יום השבת.

הלכות רבות, הררים של הלכה², מצויים במצוות השבת, מצוות עשה ומצוות לא תעשה, מדברי תורה ומתקוני נביאים ומגזירות חכמים ותקנותיהם. אף נתעטרה השבת באורה של אגדה כ"יום מנוחה וקדושה", מתנת ה' לעם מגולה.

פנים מרובות לשבת בהלכה ובאגדה, אולם צד אחד בה יסודי ומרכזי — השבתון, השביתה ממלאכה. הבנת עיקרון יסודי זה היא הדרך היחידה להגיע לתפיסה נכונה של השבת והלכותיה, החל מדיני התורה הבסיסיים ועד לתקנות ולגזירות חכמים שבכל הדורות.

השביתה ואיסור המלאכה בשבת קשורים קשר הדוק בתורה עצמה: בריאת העולם ושביתה ה' ביום השביעי. שבתו של ישראל היא בכחינת המשך והידמות לשבתו של הקב"ה, וממנה היא יונקת את מקורותיה הרוחניים.

ביום השביעי שבת ה' "מכל מלאכתו אשר עשה" וישראל נצטוו בתורה במפורש לשבות בשבת אף ממלאכת בניית המשכן במדבר, ושני צדדים יסודיים שווים במלאכות אלה שהם עיקרי הבנת מושג המלאכה בשבת: המלאכה היא מלאכת יצירה גשמית, והיא יצירה הנעשית מתוך כוונה תחילה. עקרונות-יסוד אלה הוגדרו בניסוחים ההלכתיים ביחס לאיסורי המלאכה בשבת: "מלאכת מחשבת אסרה תורה"³ ו"כל המקלקלים פטורים"⁴, פרט לדברים שאינם קלקול ממש אלא רק הכנות ליצירה ותיקון הבאים בעקבותיהם.

משום דימוי זה אל מלאכת יצירת העולם מוגדרת המלאכה באופן זה, ומשום כך אין היא מתחשבת לא במידת המאמץ המושקעת בעשיה ידועה (שהיא "יגיעה") ולא אם מביאה

1. עיין שבת קיג, א.
2. עיין הגיגה י, א.
3. ביצה יג, ב.
4. שבת קה, ב.

אף שעיקרה של השבת בשמירה על השבתון, שהיא: איסור מלאכת יצירה והוצאה מרשות לרשות, יש בשבת גם מצוות עשה, מלבד מצוות הקרבת הקרבנות המיוחדים לשבת, והן כלולות במצוות "זכור את יום השבת לקדשו". מצוה זו צדדים מרובים לה בכיטוייה המעשי, החל מהמצוה העיקרית של קידוש השבת על היין וכן כל התפילות והמנהגים המיוחדים לשבת, ועד לקריאת שמות ימי השבוע על פי השבת, ומצד זה של קדושה אף תיקון "עונג השבת" האמור בדברי הנביא — להוסיף בשבת עונגיתר בסעודת השבת ובהדלקת הנר — בכל דרך שלא תתנגש עם עיקריה של שמירת השבת.

עוד בימי הנביאים הראשונים, על פי מסורת הדורות שבעל פה, נוספה מערכת שלמה של תקנות וסיגים הקרויים בשם "שבות" — להוסיף לשבת שמירה ושכיחה יתירה. בין תקנות השבות כבר נזכרת במקרא הגזירה שלא לעשות כל מסהר בשבת, ומדורות קדומים תקנו רשויות נוספות בשבת, ואף תחומים נוספים, שבהם אסורים המלטול וההוצאה (אשר פירוטם העיקרי הוא במסכת עירובין).

בין המלאכות האסורות משום שבות נכללות מלאכות הדומות למלאכות היצירה האסורות, או כאלה העשויות להביא לידי מלאכה. אף דיני "המוקצה" שעיקרם איסור השימוש בהמרים ובכלים המשמשים לצרכי מלאכה שונים, שייכים בעיקרם למערכת ה"שבות". אף הוסיפו חכמים דברים האסורים בשבת משום שהם "עובדין דחול" (מעשים של חול), שאינם מתאימים ליום קדושה זה. ומשום כך מתייחדת מסכת שבת במערכת מונחים מיוחדת המבדילה לא רק בין הייב (מן התורה) ובין פטור, אלא שהיא מבחינה גם בין פטור שמשמעו פטור מדין תורה ואסור מדברי נביאים וחכמים — ובין מותר שאין בו איסור כלל.

הלכות שבת בכללן, ביסודותיהן ובפרטיהן, וביאור הדינים החורגים מן הכללים (פיקוח נפש, מילה) — כל אלה מתבארים בעיקרם בעשרים וארבעת פרקי מסכת שבת.

עשרים וארבעת הפרקים הללו אינם מסודרים לפי ענינים אלא בעיקר מתוך קשרי דמיון בין פרק לפרק, ועל פי סדרו של יום השבת.

הפרק הראשון "יצאות השבת" חוץ מחלקו הראשון עוסק ברובו בדברים שצריך אדם להזהר בהם לפני כניסת השבת. הפרק השני "במה מדליקין" דן בהדלקת נרות השבת ובהכנות אחרות לשבת סמוך לכואו.

הפרק השלישי "בירה" דן בדברים שמותר להשאיר על האש עם כניסת השבת, ובמלאכת הבישול בכללה. וענינו מסתיים עם הפרק הרביעי "במה טומנין" הון בהלכות הטמנת המין לשבת.

הפרק החמישי "במה בהמה" עוסק ברתמות ובמלבושי הבהמה שמותר ושאסור להשאיר על גב בהמה, מחשש הוצאה בשבת.

והפרק הששי "במה אשה" ממשיך את הדיון בפירוט

5. שמות כ. ה.

מלבושים, תכשיטים ושאר דברים שבני אדם רגילים לשאת, מה מהם מותר בנשיאה בשבת.

הבסיס העקרוני הרחב למסכת כולה מצוי בפרק השביעי "בלל גדול", בו מוסבר תוקף האיסורים השונים בשבת, ומנין המלאכות האסורות בה.

מן הפרק השמיני "המוציא יין" ואילך פירוט של דיני ההוצאה בשבת, מה הם השיעורים שיש בהם השיבות — ואיסור הוצאה — בחמרים שונים.

בירור זה נמשך במדה מסוימת אף בפרק התשיעי "ר' עקיבא" אלא שרובו של הפרק עוסק בנושאים שאינם שייכים למסכת שבת, והובאו רק מתוך קשרי מחשבה. סיום פרטי דיני ההוצאה בפרק העשירי "המצניע".

בפרק אחד עשר "הזורק" מתבררים יסודות מלאכת ההוצאה, ושתי המלאכות הקרובות לה — הזורק והמושיט.

בפרק שנים עשר "הבונה" נדונות מלאכות הבונה, החורש והכותב.

בפרק שלשה עשר "האורג" נדונות מלאכות האריגה, התפירה ושאר המלאכות הקשורות בעשיית הבגדים, וכמו כן מלאכת הצייד. סיום הדיון במלאכה זו בפרק ארבעה עשר "שמונה שרצים" וכו' דנים גם בכמה דברים שנאסרו מדברי חכמים משום גזירה ומשום שבות.

בפרק חמשה עשר "אלו קשרים" נדונות מלאכות הקושר והמתיר ודברים שהם מעין מלאכה ובכל זאת מותר לעשותם.

בפרק ששה עשר "כל כתבי" מכואר מה מותר ומה אסור לעשות כשיש דליקה בשבת, אלו דברים מותר להוציא ולמלטל, וכמי מותר להיעזר. ומדיון זה מגיעים להכללה.

בפרק שבעה עשר "כל הכלים" שבו עיקר הכירור של דיני מוקצה לסוגיו. מתוך הדיון בדיני מוקצה באים לברר בפרק שמונה עשר "מפנין" מה הם הדברים הנראים כמלאכה ובכל זאת הותרו מפני הצורך — אם משום צורך האורחים או צער בעלי חיים או רפואת אדם.

פרט מיוחד בין המלאכות שהותרו בשבת מתברר בכל היקפו בפרק תשעה עשר, "ר' אליעזר דמילה", הון במילה ביום השבת, ואגב כך בדיני מילה כולם.

מפרק עשרים "תולין" דנים בהלכות איסורם של כמה דברים מפני כבוד השבת או גזירת חכמים, ובהיתר דברים הדומים למלאכה מפני צורכם וחשיבותם. בפרק "תולין" נתבררו מקצת דברים הדומים למלאכת בניה ומקצת איסורי מלטול.

הפרק העשרים ואחד "נוטל" דן בעיקר הדברים שהותרו במלטול בשבת, ובפרק העשרים ושנים "חבית" בדברים שאינם מלאכות מפורשות, אבל מקצתם תולדות למלאכות האסורות, מה מהן הותר בשבת.

בפרק עשרים ושלושה "שואל" מתבררות ההלכות הקשורות באיסור מקח וממכר בשבת, לכל גדריהן.

פרק עשרים וארבעה "מי שהחשיך" עוסק בעיקרי דיני שכינת הבהמה, ובמקצת הלכות מענינים שונים, מה התירו חכמים לעשות ביום השבת.